

Rhoda Ann Kanaaneh *Birthing the Nation: Strategies of Palestinian Women in Israel*

(With a Foreword by Hanan Ashrawi)

Berkeley: University of California Press. 2002. 283 pages.

שהם מלמד*

בספרה *Birthing the Nation* מעמידה רודה א' קאנאנה, אנתרופולוגית ילידת הכפר ע'ראבה שבגליל, את תחום הרבייה (reproduction) כפריומה המרכזית להבנת האופנים השונים שבהם פלסטיניות ופלסטינים בגליל מבנים ומדמינים זהות. באמצעות אתנוגרפיה עשירה בראיונות מקיפים שניהלה, המחברת מצליחה להעניק קול לנחקרים עצמם, אשר מדברים ברצון ובגילוי לב על החלטות רבייה, מיניות ותכנון משפחה. קנאנה מנתחת בגוף ראשון ובנימה סובייקטיבית את האופן שבו נהפכו אסטרטגיות הרבייה של פלסטיניות ופלסטינים לכלי התנגדות לשולטנות (דומיננטיות) הישראלית ולמסמנים מורכבים של מודרניות, אומה ומקום בהקשרים שונים של חייהם: מדינת ישראל על מדיניות האוכלוסין המפלה שלה, הכלכלה הגלובלית, תהליכים גוברים של מדיקליזציה וקומודיפיקציה של הגוף, או הגדרות משתנות של מיניות, גבריות ונשיות. נקודת המוצא של הספר היא שהרבייה, במובנה הביולוגי ובמובנה החברתי, קשורה באופן שאי אפשר להתירו לייצורה של תרבות (ע' 1), ומהווה נקודת כניסה חשובה לחקר החיים החברתיים (ע' 251).¹ אך נוסף על ההנמקה התאורטית הכללית הזאת, הבחירה ברבייה כעדשה עיקרית להבנת הבנייתה של הזהות הפלסטינית היא בעלת משמעות פוליטית חשובה וספציפית בהקשר הישראלי, שבו הפלסטינים נתפסים על-ידי המדינה ועל-ידי רוב אזרחיה היהודים דרך הרחם, כלומר, כאיום דמוגרפי.

ואכן, הפרק הראשון (Babies and Boundaries) מציג דיון מרתק ומקיף בעיסוקה של הציונות בשאלת הדמוגרפיה, ומתאר את האפליה הממוסדת נגד אזרחיה הפלסטינים של המדינה, בשם עקרון השמירה על האופי היהודי והרוב היהודי. (חוקי הגירה ורווחה, הקצאת אדמות ומשאבים, או תוכניות דמוגרפיות כגון "ייהוד הגליל", הם מקצת הנושאים שבהם עוסק הפרק). הפלסטינים והפלסטיניות (ולא רק בגליל) מתנגדים מצדם למדיניות הישראלית באמצעות שתי אסטרטגיות רבייה עיקריות, המהוות תמונת מראה הפוכה של שיח הרבייה הישראלי: חלקם מצדדים במשפחות גדולות, כדי להביס דמוגרפית את היהודים (ובדיוק מכך חושש הרוב היהודי); חלק אחר מצדד במשפחות קטנות יותר, כדי שאלה יהיו מודרניות יותר ויוכלו לאתגר את השולטנות היהודית באמצעות "איכות" (במקום "כמות") (ע' 17-18, 60-62). דיון ממוקד וחשוב זה בפוליטיקת הפריון הישראלית אינו נותר בגבולות המקומיים, אלא מעוגן בשתי מסגרות תאורטיות רחבות יותר. המסגרת הראשונה מתמקדת בקשרים בין צמיחת הדמוגרפיה (והסטטיסטיקה) לבין צמיחתה של הלאומיות המודרנית. בעקבות מישל פוקו, ארג'ון אפאדוראי ואחרים, קאנאנה מציגה תפיסה שלפיה

* אוניברסיטת ייל

1. טענות אלה מתבססות על החוקרות גינצבורג וראפ: Ginsburg, Faye & Rapp, Rayna (1991). The politics of reproduction. *Annual Review of Anthropology*, 20

מדיניות אוכלוסין מהווה טכנולוגיית כוח מודרנית אינהרנטית לפרויקט מדינת האומה, והיא בעלת השלכות גזעיות, מעמדיות ומגדריות משמעותיות (ע' 23). הניתוח מראה כיצד טכנולוגיות של ביו-כוח נהפכות לכלי שליטה ושחרור גם יחד, והוא עומד על האופן שבו נכרכת הרבייה בלאומיות ובמגדר, הן באסטרטגיות ההתנגדות של הפלסטינים והן במדיניות האוכלוסין הישראלית (ע' 63).² בלבה של המסגרת התאורטית השנייה שעוטפת את הדיון עומדת תשקופת (פרספקטיבה) פמיניסטית-ביקורתית לגבי תזת ה"מודרניזציה", אשר באמצעות שיח הרבייה "הגלובלי" המונח בכסיסה (כלומר, השיח הנאו-מלתיסאיני אשר תולה תת-התפתחות ועוני בגודל המשפחה), מייצרת לא רק חלוקה בין "עולם ראשון" ל"עולם שלישי", אלא גם סטראוטיפים של רבייה "מודרנית" מול רבייה "פרימיטיבית" (כלומר, "בלתי נשלטת"). מסגרת תאורטית ביקורתית זו מתגלה כרלוונטית למציאות הישראלית, משום שהיא מאפשרת להצביע על הוריאנט הנאו-מלתיסאיני כווריאנט חשוב, המאפיין את השיח והמדיניות של הפריון בישראל (נוסף על הדגש המוכר באופייה הפרונטליסטי-לאומי), ועל האופן שבו נהפכו מדדי הרבייה, במהלך ההיסטוריה של הפוליטיקה הציונית, לכלי תיוג של האוכלוסייה הפלסטינית כ"לא מודרנית", מובלעת של "עולם שלישי" ו"בעיית אוכלוסין". סטראוטיפים של רביית-יתר ומיניות לא-נשלטת אינם מהווים רק מסמני מפתח של הפלסטינים (וכאן ניתן להוסיף גם קבוצות יהודיות הנתפסות כ"לא-מודרניות", היינו – מורחים וחרדים), אלא גם משמשים כלים להומוגניזציה של אוכלוסייה זו, ומעניקים לגיטימציה לאופי המדיר והמפלה של השיח הישראלי ושל המדיניות הישראלית בכל הנוגע לשאלות הדמוגרפיה.

אך עיקרו של הספר מוקדש לניתוח אסטרטגיות הרבייה של נשים פלסטיניות בגליל, וכאן גם ניכרת תרומתו. באמצעות הקשבה לנשים הללו, המחברת מצליחה לאתגר סטראוטיפים רווחים, המייחסים "סבילות", "מסורתיות" או "בורות" לנשות "העולם השלישי", ומצליחה לעמוד על ההקשרים המרובים שבהם הן מעצבות אסטרטגיות רבייה. קאנאנה מראה שלמרות מרכזיותה וחשיבותה של המסגרת הלאומית, מסגרת זו היא מרכיב אחד בלבד בהחלטות רבייה. ההחלטה אם להביא ילדים לעולם, או לא להביא, כרוכה במערך מורכב של אמונות, חישובים, רגשות ושאיפות, ממוטיבציות כלכליות, דרך אהבת ילדים ועד לשכחה של הגלולה (ע' 68), ומתקבלת גם בהקשרים של כלכלה קפיטליסטית גלובלית, ומדיקליזציה וקומודיפיקציה שגוברות של הגוף. באמצעות הבנת פוליטיקת הרבייה בהקשריה הנוספים, הספר מצליח לשבור את הדימוי ההומוגני של האוכלוסייה הפלסטינית ולחשוף פוליטיקת זהויות עשירה. הטענה המרכזית שעולה לכל אורכו היא שהבדלי רבייה הם מסמנים מורכבים של הבדלים פנימיים-תרבותיים, חמולתיים, אתניים, דתיים, גאוגרפיים או מעמדיים (פרק שלישי), והם משמשים כלים למשא-ומתן בכל הנוגע למיצב צרכני, מעמדי ומודרני (פרק שני), או הגדרות משתנות של גוף, מיניות, נשיות וגבריות (פרקים רביעי וחמישי).

הפרקים השני והשלישי (Luxurious Necessities ו-Fertile Differences) מראים שדגם המשפחה המודרני הוא גורם מרכזי בתכנון המשפחה בגליל, משום שהוא נתפס כמסמן של מיצב צרכני-מעמדי וזהות מודרנית נחשקים. שפת המודרניזציה ושיח מחקרי

2. אך, כפי שמדגישה המחברת, הטענה שהתגובה הפלסטינית משקפת במהופך את ההתמקדות הציונית-ישראלית בדמוגרפיה, רבייה ובמספרים, אין משמעותה שהפלסטינים והישראלים שווים גם בכוחם.

האוכלוסין לגבי הרגלי הרבייה של "העולם השלישי" (שהן מרכזיות, כאמור, לשיח הפיריון הישראלי) חדרו לפרקטיקות היומיומיות של מיניות, רבייה ואימהות, ואומצו על-ידי מי שמכונות "עולם שלישי" (ע' 105). מרבית המרואיינות ייחסו חוסר אחריות, פרימיטיביות או מסורתיות להורים (בעיקר לאימהות) במשפחות גדולות, שנתפסו כמי שאינם מתאימים את עצמם למורכבותם ודרישותיהם של החיים המודרניים. אך לצד המעמד השולטני (אם כי לא הגמוני) של שיח מודרני זה במהלך הראיונות, הציעו חלק מהמרואיינות שיח מנוגד (מודרני אף הוא) של מסורתיות רומנטית (romanticized traditionalism), אשר מהפך סטראוטיפים מודרניסטיים (ע' 135). כך, לדוגמה, בעוד מרביתן השתמשו בשיעורי הפיריון הגבוהים של הבדווים כדי למקם אותם בתחתית הסולם המודרני ולתייג אותם כ"פרימיטיביים" מבחינה רבייתית (שיח מודרני), חלק קטן יותר הציע שיח רבייה מודרני מנוגד, שעיקרו רומנטיזציה ואידאליזציה של מסורת, עבר ומשפחות גדולות, שבו נתפסו הבדווים כ"ערבים אותנטיים" (ע' 118). בכל מקרה, בין שמדובר בילדים רבים ובין שמדובר בילדים מעטים, שני השיחים, טוענת קאנאנה, מכוננים או מבקרים את המודרניות באמצעות גופן של הנשים ודרכו. הפרקים הרביעי והחמישי (Son's Modernizing the Body ו-Preference) מראים כיצד בהקשר הגלובלי של מדיקליזציה גוברת, גופן של נשים נהפך לאתר של מודרניזציה והגדרות משתנות של מגדר, גוף ומיניות. קאנאנה מצביעה על האופן הפעיל שבו נשים מאשררות ומאתגרות בו-זמון מערכות כוח מגדריות שפועלות נגדן. באמצעות דיון באמצעי מניעה, חינוך מיני, הנאה מינית, הפריה מלאכותית, אסתטיזציה של הגוף הנשי או העדפת ילדים ממין זכר, מתבררים לא רק השינויים בהגדרות של מיניות ומגדר, אלא גם הרגשות המעורבים (פחד לצד הערצה ותשוקה) שמעוררים הטכנולוגיה, המדע והמודרניות (והקדמה הטכנולוגית של מדינת ישראל עצמה) בקרב המרואיינות.

האהדה שרוחשת המחברת לנחקריה ולגליל "שלה" (ע' 4) ניכרת היטב לאורך הספר. המובאות הארוכות, הנימה האישית והסגנון הרפלקסיבי, המלווים את הניתוח ואת הכתיבה, מאפשרים לקאנאנה לשרטט חברה מורכבת, דינמית ומשתנה. אך לצד היתרונות הטמונים בקרבה לנחקרים (רובם בני משפחה, חברים ומכרים), ההתמקדות במעגל חברתי זה עשויה להיות בעלת הטיות, המגבילות את הדיון ואת מסקנותיו. בעוד קאנאנה מודעת לחולשותיו (ויתרונותיו) המתודולוגיות של המחקר, או למיצבם המועדף של חלק מהמרואיינים, אין היא מציעה דיון שיטתי בסוגיות כמו מעמד והשכלה, או אלימות במשפחה ורצח נשים על רקע "כבוד המשפחה"³ (גם כסוגיות אלה מאוזכרות על-ידי המרואיינות עצמן, הן אינן זוכות להתייחסות ניתוחית. ראו, לדוגמה, ע' 182, 193), אף שסוגיות אלה הן מרכזיות לפוליטיקת הרבייה, ובמיוחד לקשר בין רבייה למודרניות, העומד במרכז טענותיה. הבחירה לנתח את האופן שבו המודרניות כרוכה ברבייה באמצעות מסגרת מארגנת עיקרית של שיח ושיח-מנוגד מחבלת לעתים בניסיון לעמוד על מורכבותה של פוליטיקת הרבייה. כתוצאה מכך, במקומות רבים בספר, הדיכוטומיה מודרני/לא-מודרני, אשר אכן מופיעה שוב ושוב בדבריהם של המרואיינים, משתלטת על הדיון, במקום שתשמש כנקודת המוצא. תאורטיזציה משמעותית יותר של מושגים מרכזיים לטענות בספר (התנגדות, חיקוי, גלובליזציה,

3. בע' 21 מתוודה קאנאנה כי בין היתר שקלה להשמיט אזכורים של הכאת נשים, מפאת החשש לאשרר סטראוטיפים אוריינטליסטיים לגבי תרבותם של הפלסטינים, אך החליטה לבסוף להשאירם. בכל מקרה, האזכורים נותרים ברמת המובאה בלבד, למרות מרכזיותם לנושאים שהספר דן בהם.

מודרניזציה או מודרניות) הייתה מאפשרת לעבות את הניתוח ולהיחלץ מנפילות לתוך טיעונים דיכוטומיים.

למרות נקודות החולשה הללו, *Birthing the Nation* הוא ספר מצוי, אשר מצליח להציע חקירה פמיניסטית ואנתרופולוגית מעמיקה של דמוגרפיה פוליטית. החיבור שעושה המחברת בין ההקשר הלאומי, המקומי והגלובלי מאפשר לה לדון באופן מרתק, ביקורתי ומחדש בפוליטיקת הרבייה בגליל, ולספק תשקופת חדשה להתבוננות בשיח ובמדיניות הפריון הישראלית. זהו ספר חשוב ורלוונטי למתעניינים במגדר, גוף, אומה, מודרניות ורבייה, ובאופן שבו הקשרים ביניהם מעצבים זהויות, הסדרים ומאבקים חברתיים בישראל ובמקומות אחרים.